

УДК 159. 923.2-053.4

© Горбунова С.В., Саврасов В.П., 2014 р.

С.В. Горбунова, В.П. Саврасов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний
університет», м. Слов'янськ

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТНОСТІ ДИТИНИ 6-7 РОКІВ ТА ЇЇ ДІАГНОСТИКА

У дослідженні зроблено психолого-педагогічний аналіз проблеми суб'єктності дитини 6-7 років, зокрема взаємозв'язку самосвідомості як структурного компоненту суб'єктності дитини 6-7 років з іншими складовими суб'єктності, запропоновано методика діагностики суб'єктності дитини 6-7 років.

Ключові слова: суб'єктність дитини 6-7 років, самосвідомість дитини 6-7 років, структурні компоненти суб'єктності, активність, вибірковість, креативність, самостійність, відповідальність.

С.В. Горбунова, В.П. Саврасов ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СУБЪЕКТНОСТИ РЕБЕНКА 6-7 ЛЕТ И ЕЕ ДИАГНОСТИКА

В исследовании осуществлён психолого-педагогический анализ проблемы субъектности детей 6-7 лет, в частности взаимосвязи самосознания как структурного компонента с другими составляющими субъектности детей 6-7 лет, предложена методика диагностики субъектности детей 6-7 лет.

Ключевые слова: субъектность ребенка 6-7 лет, самосознание ребенка 6-7 лет, активность, самостоятельность, избирательность, саморегуляция, креативность.

S.V. Gorbunova, V.P. Savrasov PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF SUBJECTIVITY BY CHILD OF 6-7 YEARS OLD AND HER DIAGNOSTICS

In the article the psychological and pedagogical analysis of problem by subjectivity children is done 6-7 years old, in particular intercommunication of consciousness as structural component with other constituents by subjectivity of children 6-7 years old, methodology of diagnostics of subjectivity of children is offered 6-7 years old.

Key words: subjectivity child 6-7 years old, consciousness of child 6-7 years, activity, independence, electoralness, self-regulation, creativity.

Постановка проблеми. Сьогодні зросла потреба у виявленні людини в якості суб'єкта, джерела соціальної активності, здатної творити своє життя і своє відношення до нього, бачити і розв'язувати свої проблеми самостійно. Тому зрозуміло високий запит суспільства на активну, творчу, вільну особистість. Отже, одна з найважливіших цілей навчально-

виховної діяльності полягає в даний час у тому, щоб розвивати суб'єктні якості дитини. Становлення сучасної дитини як суб'єкта власної життєдіяльності передбачає максимальну реалізацію нею своєї активності, самостійності, творчої ініціативи, прагнення обирати на власний розсуд шляхи і засоби досягнення цілей, намірів, реалізувати свої власні потреби та інтереси. Тож необхідною для подальшого розвитку методики виховання є проблема вивчення суб'єктності дітей, зокрема дітей 6-7 років (які можуть бути як старшими дошкільниками, так і молодшими школярами).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Категорія суб'єкта розглядається в філософії, психології, соціології, педагогіці з різних точок зору багатьма авторами (Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, К.О. Абульханова-Славська, А.В. Брушлінський, В.О. Татенко, С. Савченко, Д.І. Фельдштейн та ін.), що підтверджує її важливість для наук про людину. В рамках суб'єктної теорії розглядається становлення суб'єктності людини в загальному вигляді (від народження до смерті) (А.В. Брушлінський, О.А. Сергієнко, В.В. Селиванов та ін.), але конкретно по віковим періодам становлення суб'єктності якщо і розглядається, то недостатньо.

Проаналізувавши роботи дослідників, ми вважаємо, що одним з найважливіших компонентів структури суб'єктності дошкільника (в тому числі 6-7 років) є самосвідомість.

Під словом «самосвідомість» у психології зазвичай мають на увазі існуючу в свідомості людини систему уявлень, образів та оцінок, що відносяться до нього самого. Коли дитина починає усвідомлювати себе як суб'єкта своїх дій, ми можемо говорити про виникнення самосвідомості.

Дослідженням самосвідомості дошкільників займалися П.Г. Чамата, Л.І. Божович, М.І. Лісіна, О.І. Кульчицька, Л.Г. Подоляк, В.С. Мухіна, О.Л. Кононко та ін. Вони показали, що самосвідомість є тим важливим компонентом зростаючої особистості, завдяки якому дитина здатна оцінювати себе, усвідомлювати власні можливості та визначати міру й характер особистої активності, спрямованої на досягнення успіху в процесі предметно-практичної діяльності та спілкування.

Ми припустили, що саме пізнання себе, своїх фізичних, інтелектуальних і моральних сил (самосвідомість) детермінує у дітей 6-7 років риси суб'єктності, тобто можливість бути більш упевненим у собі, самостійним, активним, незалежним і т. п.

Формулювання цілей статті (Постановка завдання). Метою статті є теоретичний розгляд самосвідомості дітей 6-7 років з точки зору розвитку суб'єктності, взаємозв'язку самосвідомості з іншими складовими суб'єктності дитини 6-7 років.

Розвиток самосвідомості в якості критерію суб'єктності потрібно розглядати тому, що: по-перше, згідно з узагальненнями провідних психологів, «самосвідомість виникає в процесі розвитку свідомості мірою того, як вона стає самостійним суб'єктом»[5, с. 15]; по-друге, саме самосвідомість є тим «вузлом», в якому пов'язані головні характеристики суб'єктності.

Виклад основного матеріалу дослідження. О.Л. Кононко зазначає необхідність приділяти належну увагу формуванню в малюка самосвідомості, плекання його самості, тобто власного активного начала дитини, її суб'єктних сил, здатності регулювати свою поведінку і діяльність, самостійно поводитися, вдивлятися у себе внутрішнім поглядом [4, с. 161].

Всі зазначені нами чинники є важливими в структурі суб'єктності дитини, але найважливішим ми вважаємо самосвідомість. Саме розвиваючи самосвідомість, ми маємо «приріст» всіх інших показників, а отже, і суб'єктності дитини в цілому.

Ми вважаємо слідом за відомими дитячими психологами Л.А. Венгером, В.С. Мухіною та О.Л. Кононко основними характеристиками самосвідомості власне ім'я, самооцінку, домагання визнання, статеву ідентифікацію, психологічний час особистості (життєву перспективу), усвідомлення своїх прав та обов'язків. В своєму дослідженні в якості показників розвитку самосвідомості ми розглядаємо самооцінку та домагання визнання. (див. модель суб'єктності).

Розглянемо взаємозв'язок самосвідомості з іншими складовими суб'єктності дитини 6-7 років. Активність є центральною характеристикою суб'єктності. Згідно з В.А. Петровським, активність позначає процес, існування якого знаходиться в прямій залежності від суб'єкта: ініціація, запуск діяльності, її здійснення, контроль над її динамікою і так далі [9]. О.Л. Кононко вважає, що «суб'єктна активність як потенційна спроможність притаманна кожній зростаючій особистості навіть на ранніх етапах її розвитку» [4, с.227].

Ми в своїй роботі спираємося на погляд О.Л. Кононко, яка під «суб'єктною активністю» розуміє здатність виробляти, виявляти та елементарно обґрунтовувати свою позицію, спрямовувати ситуацію у бажаному й корисному для власного розвитку напрямі, певним чином впливати на організацію свого життя іншими (дорослими та однолітками). Як прояви «суб'єктної активності» автор розглядає міру і форму визначення дітьми своєї участі, втручання, інтенсивність докладених ними зусиль, суб'єктивного напруження ними власних сил для розв'язання різноманітних життєвих завдань – практичних, комунікативних, пізнавальних [5, с. 261].

Розглянемо взаємозв'язок самосвідомості з вибірковістю. Як зазначає Л.М. Собчик: «...найвищі рівні самосвідомості, соціальна спрямованість

та ієрархія цінностей індивіда формується не тільки виключно під впливом соціуму, але залежить також від індивідуального тропізму, вибірковості, неусвідомленого потягу, що значно обмежує кількість ступенів вибору конкретної людини при освоєнні нею розмаїття оточуючого світу» [8, с. 183]. Це означає, на думку В.І. Кузьменко, що у процесі розвитку самосвідомості поступово з'являється, удосконалюється та зміцнюється вибірковість, яку вона вважає головною якістю, яка забезпечує становлення суб'єктності. Спираючись на погляди І.С. Кона, В.А. Петровського, В.О. Татенко, Д.І. Фельдштейна, автор так характеризує вибірковість: «...функціональним призначенням вибірковості є виділення, засвоєння, та втілення найбільш прийнятних для людини та відповідних її можливостям засобів досягнення поставленої мети, встановлення оцінного взаємозв'язку між власними потребами, наявним досвідом і можливостями та актуальними потребами і пропозиціями соціального середовища» [7, с. 174]. Розвиток самосвідомості супроводжується зміцненням вибірковості, зміцнення вибірковості, в свою чергу, сприяє розвитку самосвідомості та інших системоутворюючих властивостей індивідуальності [7, с. 184-185].

Розглянемо взаємозв'язок самосвідомості з саморегуляцією: як зазначає О.Л. Кононко: «за допомогою саморегуляції особистість визначає потрібну міру співвідношення значущості для себе і для суспільства суб'єктної активності» [5, с. 41]. Здатність до саморегуляції як фактор і критерій суб'єктності досліджували О.А. Конопкін, В.І. Моросанова, А.К. Осницький та ін.

У 6-7 років (на думку Л. С. Виготського [1]), дитина починає регулювати свою поведінку відповідно до оцінного ставлення щодо самої себе. Таким чином, здатність до довільної поведінки, заснованої на усвідомленні своїх можливостей стає ознакою удосконалення регулятивної функції самосвідомості дитини.

Здатність до довільної поведінки (саморегуляцію) ми розглядаємо разом з відповідальністю, бо згідно «Відповідальність – це форма саморегуляції і самодетермінації, специфічна для зрілої особистості. Вона виражається в усвідомленні себе причиною здійснених вчинків і їхніх наслідків, в усвідомленні і контролі своєї здатності виступати причиною змін (чи протидії змінам) в навколишньому світі й у власному житті...» [6].

Самостійність також є ключовою характеристикою суб'єкта. У «Словнику практичного психолога» самостійність визначається як «...узагальнена властивість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці і відчутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку» [10, с. 586].

Як вчені пов'язують самостійність із самосвідомістю дитини? На думку В.І. Кузьменко «...самостійність, яка формується на основі самосві-

домості і є фактично її умовою та рушійною силою...»[7, с. 174]. Н.М. Дятленко вважає, що «суб'єктність – категорія, якою позначають внутрішній світ особистості, її внутрішній погляд на навколишній світ і саму себе» [3, с. 25]. Дитині з більш розвинутою суб'єктністю має бути властиве прагнення відчувати себе у певній мірі самостійно і реалізація останнього дає їй відчуття власної високої «цінності». Ознакою суб'єктності слугував не лише фактичний рівень самостійності, а й прояви прагнення дитини бути, діяти самостійно (хоча, можливо, з певних причин і неуспішно). Можна вважати беззаперечним, що розвиток креативності особистості, розкриття її творчого потенціалу – це є процес самореалізації особистості, а, отже, розвитку суб'єктності.

Змістом креативності старшого дошкільника, згідно Коментаря до Базового компонента дошкільної освіти в Україні є «схильність до творчості, винахідництва, раціоналізаторства; прагнення відійти від шаблону, зразка, зробити по-своєму, надання переваги діяльності, яка дає можливість робити відкриття, виявляти неповторність, досліджувати, експериментувати, покладатися на свій життєвий досвід, ставити незвичні запитання і давати самостійні відповіді; смак до подолання труднощів, використання нових можливостей; здатність знаходити оригінальні рішення, радіти створенню нового» [4, с. 104].

В.У. Кузьменко, досліджуючи індивідуальність дітей 3-7 років, говорить про винахідливість – «...це здатність дитини створити нове, генерувати новизну, критеріями якої визначено: оригінальність ідей, задумів, рішень, дій, прояви ініціативи у пошуку шляхів виконання завдання, вміння адекватно оцінити своєрідність продукту діяльності, легкість при досягненні нестандартності, відмінності від запропонованих зразків» [7, с. 196]. Порівнюючи змістовні характеристики понять креативність та винахідливість, ми можемо вважати їх близькими за змістом, а отже, взаємозамінними.

Підкреслимо ще раз взаємозв'язок всіх розглянутих нами в якості критеріїв суб'єктності понять, процитувавши В.У. Кузьменко: «...протягом дошкільного дитинства відбувається поступове формування вибірковості, цілепокладання та винахідливості, яке є свідченням свідомого, відповідального і творчого ставлення до самого себе, інших людей, діяльності. Вибірковість супроводжує зростання самостійності, є ознакою готовності дитини взяти на себе відповідальність за свої дії та вчинки. Спроможність дитини самостійно визначити мету діяльності, спланувати свої дії, зробити власний вибір ролі, партнера по спілкуванню, додати своє, авторське при створенні продукту є свідченням її впевненості в собі, наявності певного оцінного досвіду, оволодіння нею необхідними засобами досягнення поставлених цілей. Домагання дитини щодо реалі-

зації власних прав і свобод є однією з найсуттєвіших характеристик розвинутої самосвідомості, свідченням переходу до нового етапу у розвитку особистості» [7, с. 197-198] (а, отже, суб'єктності).

Висновки: 1) всі виділені нами складові суб'єктності дитини 6-7 років, а саме: активність, вибірковість, креативність, самостійність, відповідальність, тісно пов'язані між собою; 2) самосвідомість є найважливішою складовою суб'єктності дитини 6-7 років; 3) саме розвиваючи самосвідомість, ми маємо «приріст» всіх інших показників, а отже, і суб'єктності дитини в цілому. Базуючись на вищесказаному, ми пропонуємо анкету для визначення рівня розвитку суб'єктності старших дошкільників (для експертної оцінки). В якості експертів можуть виступати вихователі (вчителі) та батьки.

Анкета для визначення рівня розвитку суб'єктності старших дошкільників (для експертної оцінки)

Самостійність

1. Чи добре розвинені навички самообслуговування: **а)** добре; **б)** не дуже добре; **в)** не розвинені.

2. Як зазвичай поводитьься при виконанні завдання: **а)** діє самостійно; **б)** звертається по допомогу в скруті; **в)** завжди претендує на допомогу.

3. Наскільки часто ініціює спільні ігри: **а)** часто; **б)** не часто; **в)** ніколи.

4. Як зазвичай поводитьься при розподілі ролей (в сюжетно-рольових, театралізованих іграх тощо): **а)** прагне ролі лідера; **б)** не прагне ролі лідера, але вміє відмовитись від нецікавої ролі; **в)** підкоряється іншим, охоче виконує чужі задуми.

Вибірковість

5. Як часто здійснює власні вибори: **а)** часто; **б)** рідко; **в)** ніколи.

6. Як поводитьься в ситуації вибору: **а)** самостійно обирає; **б)** просить допомоги; **в)** відмовляється.

7. Як поводитьься в ситуації перешкоди власному вибору: **а)** наполягає завжди; **б)** наполягає інколи; **в)** відмовляється.

8. Чи проявляє уподобання щодо вибору друзів: **а)** має постійних; **б)** часто приєднується до гри; **в)** грає на самоті.

Саморегуляція

9. Скільки часу може займати себе самостійно: **а)** 25- 30 хвилин; **б)** 15-25 хвилин; **в)** 0- 15 хвилин.

10. Чи може дотримуватись правил поведінки в дит.садку: **а)** здебільшого дотримується; **б)** дотримується не завжди; **в)** не може.

11. Як поводитьься в ситуації скрути: **а)** діє конструктивно; **б)** діє не конструктивно, але намагається здолати перешкоду; **в)** не намагається здолати перешкоду, «здається».

12. Чи доводить справу до кінця: **а)** майже завжди; **б)** не завжди; **в)** не доводить.

Креативність

13. Як часто висловлює власні ідеї: **а)** часто; **б)** рідко; **в)** ніколи.

14. Як часто вносить новизну до ігор (тема, сюжет, ролі, матеріали тощо): **а)** часто; **б)** рідко; **в)** ніколи.

15. Наскільки відрізняються оригінальністю самостійні роботи: **а)** завжди; **б)** рідко; **в)** не відрізняються.

16. Яким заняттям надає перевагу: **а)** чітко регламентованим; **б)** з елементами творчості; **в)** які вимагають творчого підходу.

Активність

17. Який емоційний фон переважає: **а)** бадьорий; **б)** сумний; **в)** байдужий.

18. Як реагує на пропозиції нової діяльності: **а)** охоче; **б)** негативно; **в)** байдуже.

19. Як зазвичай поводить себе під час занять: **а)** активно приймає участь; **б)** активізується при зверненні; **в)** пасивний.

20. Як зазвичай поводить себе в іграх: **а)** керує грою; **б)** робить, що скажуть; **в)** переважно грає сам.

Самосвідомість

21. Як оцінює результати своєї діяльності: **а)** прагне до адекватності; **б)** завищує оцінку; **в)** занижує оцінку.

22. Що зумовлює старанність дитини: **а)** висока оцінка про роботу дорослого; **б)** досягнення кінцевого результату; **в)** задоволення від процесу роботи.

23. Як часто використовує в мові слова, що позначають власні емоційні стани: **а)** часто; **б)** рідко; **в)** ніколи.

Підраховується сума балів за всіма шкалами, при цьому: а – 2 бали, б – 1 бал, в – 0 балів. Сумарний результат від 0 до 15 балів відповідає низькому рівню розвитку суб'єктності, результат від 16 до 30 балів відповідає середньому рівню розвитку суб'єктності, результат від 31 до 46 балів свідчить про високий рівень розвитку суб'єктності старшого дошкільника.

Література

1. Выготский Л.С. Развитие личности и мировоззрения ребенка // Психология личности. Тексты / Под ред Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыряя. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. — С. 161-165.

2. Горбунова С.В. Проблема структуры суб'єктності дитини старшого дошкільного віку / С.В. Горбунова // Збірка наукових праць інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. — 2007. — Вип. 35. — С.80-87.

3. Дятленко Н.М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н.М. Дятленко. — К., 2002. — 205 с.
4. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.- метод. посібник / Наук. ред. О.Л. Кононко. — К., 2003. — 243 с.
5. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) / О.Л. Кононко. — К.: СтилоС, 2002. — 144 с.
6. Краткий психологический словарь / Под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — Ростов-на-Дону: «ФЕНИКС», 1998. — 430 с.
7. Кузьменко В.У. Психолого-педагогічні основи розвитку індивідуальності дитини від 3 до 7 років: дис. ... докт. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. У. Кузьменко. — К., 2007. — 519 с.
8. Лапкова О.С. Психолого-педагогические условия развития субъектности младших школьников и младших подростков: дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / О.С. Лапкова. — Воронеж, 2007. — 223 с.
9. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В.А. Петровский. — Ростов н/Д.: Феникс, 1996. — 512 с.
10. Словарь практического психолога / [сост. С. Ю. Головин]. — Мн.: Харвест, 1997. — 800 с.